

ГРАФІЧНІ ТВОРИ ХУДОЖНИКІВ АЛЬБРЕХТА ТА ЖАНА ВІКТОРА АДАМІВ В КОЛЕКЦІЇ НМІУ

В процесі роботи з колекцією графіки НМІУ автора повідомлення зацікавила папка «Французька армія в Росії. Роботи Адама», а саме – прізвище художника. Виявилось, що в ній зберігаються літографії двох майстрів: француза Жана-Віктора Вінсента Адама та німця Альбрехта Адама, що дають уявлення про бойові дії, побут французів та їх союзників у Вітчизняній війні 1812 р., типи військових тощо.

А. Адама¹ по праву можна назвати військовим кореспондентом XIX ст. Під час воєн всі події фіксувалися репортерами; зокрема, художники, ризикуючи життям, швидко і детально образотворчими методами нотували події війни. Хоча свобода переміщення кореспондентів в армії не обмежувалась, вони були зобов'язані повідомляти про кожну зміну свого місцеперебування у штаб армії [7].

А. Адам був баварським художником-баталістом і гравером. Пройшовши школу навчання мистецтву рисування та живопису, він звернув на себе увагу цінителів мистецтва. Це був період наполеонівських війн і по мірі того, як Баварія, де він навчався, брала в них участь, змінювалося коло замовників: художник пише портрети наполеонівських генералів, державних діячів.

Через деякий час Альбрехт отримав пропозицію вступити на службу до віце-короля Італії Є. Богарне в званні капітана за умови супроводжувати Богарне в подорожах і війнах. [4, 4–5]. А. Адам згадував: «Едва я начал рисовать поле сражения, как ядро просвистело у меня над ухом и сорвало кору с дерева так, что щепки полетели мне в лицо» [1, 75]. Або ось як різко змінюється настрої і фізичний стан Адама, коли він сильно занедужав і почув перші звуки канонади Бородіно: «Как наэлектризованный воспрянул я со своего ложа, лихорадка исчезла, силы и жизнь возродились во мне, я вскочил на коня и помчался туда, где бушевала битва» [4, 6].

10 червня 1812 р. у Вілленберзі (Східна Пруссія) Адам приєднався до штабу Богарне, який командував 4-м корпусом наполеонівської армії і супроводжував Богарне до Москви. На початку вересня він захворів, проте стійко переносив всі негаразди і 14 вересня 1812 р. зі штабом Богарне ввійшов у Москву. Але хвороба не відступала і через десять днів, отримавши відпустку, Адам вирушив до Німеччини.

Через півроку в Мілані Альбрехт показував рисунки Є. Богарне, який залишився ними задоволений. «В 1815–1825 гг. наряду с другими работами выполнил я для принца Евгения по собранным в России рисункам нечто вроде живописного дневника – альбом воспоминаний о русской войне – 83 изображения маслом на бумаге» [4, 6].

Означений альбом зберігається в Державному Ермітажі (Санкт-Петербург). Для нього художник використав не всі рисунки, вивезені з Росії. Тому в 1827–1833 рр. він виконав літографований варіант альбому «Живописна і воєнна подорож від Вілленберга в Пруссії до Москви у 1812 р., відображена на місці подій і літографована Альбрехтом Адамом», виданий мюнхенським видавництвом Германа і Барта з коментарями французькою і німецькою мовами з щоденника художника і спогадів інших учасників походу. Літографований варіант (95 арк.) відрізняється від живописного. Багато сюжетів, суто особистого характеру для Богарне, були

1 А. Адам народився 16 квітня 1786 р. в Нердлінгені в Швабії в родині кондитера Єремії Адама, який збирав гравюри, писав аквареллю і не був проти захоплення сина. Альбрехт штудював популярну на той час «Історію мистецтв Швейцарії» Фюслі, копіював гравюри. Але поворотним в його біографії став 1800 р., коли Нердлінген заповнили французькі солдати і любов до рисування принесла матеріальну винагороду. Художник робив зарисовки військових французької армії, які користувались великим попитом. Згодом Адам отримав велике замовлення на «портрети» 12-ти коней зі стайні князів Валерштейн. В 1804 р. над художником нависла загроза рекрутського набору. Батько відправив його до Нюрнбергу (Баварія) учнем кондитера, де вільний час Адам проводив в школі рисування. Два роки, проведені в Нюрнберзі, зробили його професійним художником. Остаточо живописна манера А. Адама сформувалась в Мюнхені, де на нього справила враження Королівська картинна галерея. [4, 4–5]

замінені жанровими або батальними сценами. Літографії надходили у продаж окремими випусками, без дотримання хронологічної послідовності сцен та подій. Після того, як уся серія була віддрукована, аркуші були систематизовані і переплетені в один або два томи з додаванням титулу (з портретом А. Адама), аркушів з портретами Наполеона, Є. Богарне і Мюрата авторства Д. Енгельмана і заключного аркуша «Батальна сцена» (напад козаків на свиту Є. Богарне під Магдебургом 1813 р.), літографованого Адамом за живописним оригіналом К. Хайдека. Цей альбом (100 арк.) став широко відомим і приніс Адаму заслужену славу [4, 9–10].

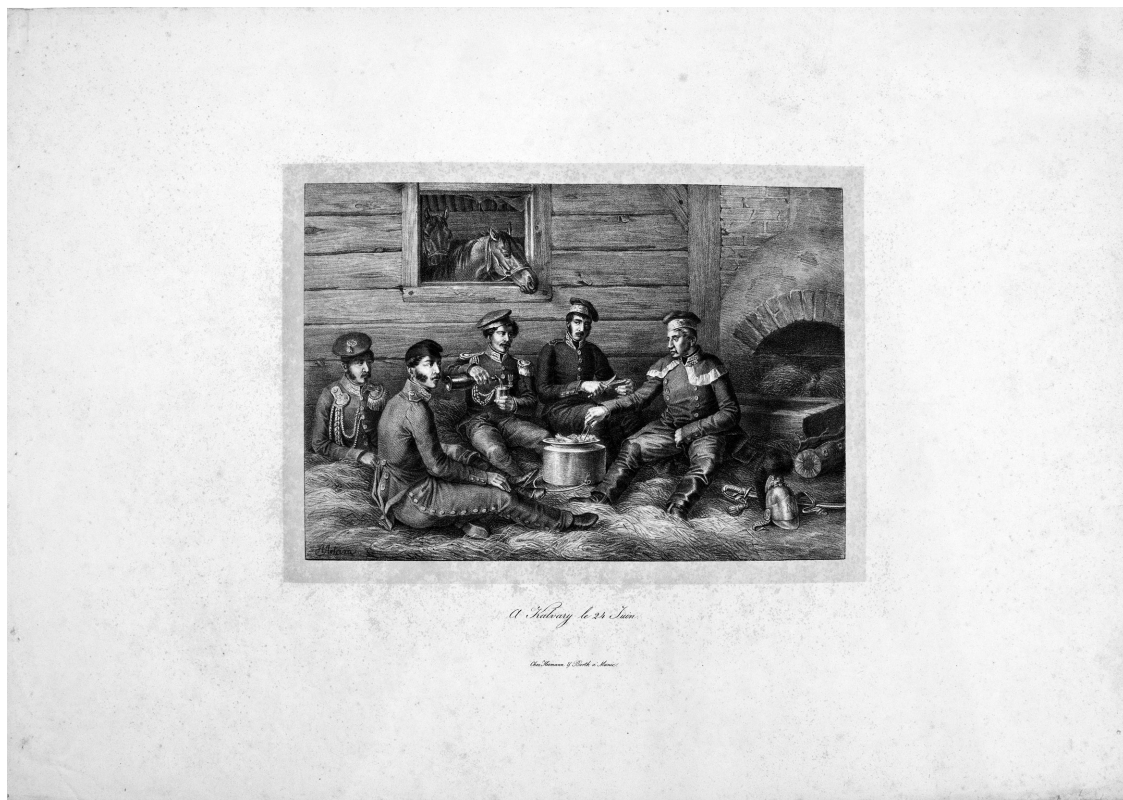

Рис. 1. Адам А. Кальварія, 24 червня. Літографія. Вид-во Германа і Барта. Німеччина, Мюнхен, 1827–1833 рр.

Близько 50-ти аркушів означеного альбому (деякі представлені 2–3-ма екземплярами) в 1956 р. надійшли до музею з Музею українського мистецтва. Три аркуша (ГРЛ–3701/27, ГРЛ–4863, ГРЛ–4868) походять з колекції відомого збирача П. Потоцького², про що свідчать позначки олівцем: дріб з двох цифр, де верхня – порядковий номер аркуша, нижня – загальна кількість аркушів та вартість в рублях. Решта аркушів не мають позначень, які могли б підказати джерело надходження; можливо, вони походили з тієї ж колекції.

Автор повідомлення відібрала 18 аркушів, які за сюжетами поділяються на дві групи: побут військових та батальні сцени.

Побут військових представлений сценами перед головними квартирами командуючих, де солдати відпочивають, спілкуючись між собою, а також вживають алкогольні напої (ГРЛ–4642) або насолоджуються довгоочікуваним сном (ГРЛ–4858). Їх начальники в цей час, ймовірно, обговорюють план наступної битви (ГРЛ–3701/316). На аркуші під назвою «Кальварія, 24 червня» (ГРЛ–4642) (рис. 1) зображені солдати французької армії, які сидять в сараї в м. Кальварія Великого Герцогства Варшавського (де корпусу Богарне оголосили наказ про початок війни

² Потоцький Павло Платонович (12.12.1857, с. Просяниківка, тепер Кобеляцького р-ну Полтавської обл. – 27.08.1938, Київ) – колекціонер, військовий історик. Закінчив Петровську полтавську військову гімназію (1868–1874), математичне відділення Михайлівського артилерійського училища в Петербурзі (1874–1877), Артилерійську академію (1878–1881). Брав участь у російсько-турецькій (1877–1878), російсько-японській (1904–1905) та I Світовій (1914–1918) війнах. Генерал від артилерії. 3 кін. 80-х рр. XIX ст. почав збирати колекцію в Петербурзі.

з Росією) і святкують початок війни. В живописному варіанті «Головна квартира в Кальварії 24 червня 1812 р.» сюжет мав інший вигляд: «В центрі, перед будинком, що зайнятий головною квартирою, – віце-король (спиною до глядача), який розмовляє з двома генералами, правіше – офіцери свити. Ліворуч – обозні вози. На караулі – гренадери королівської гвардії» [4, 16]. Як бачимо, літографований варіант є спрощеним.

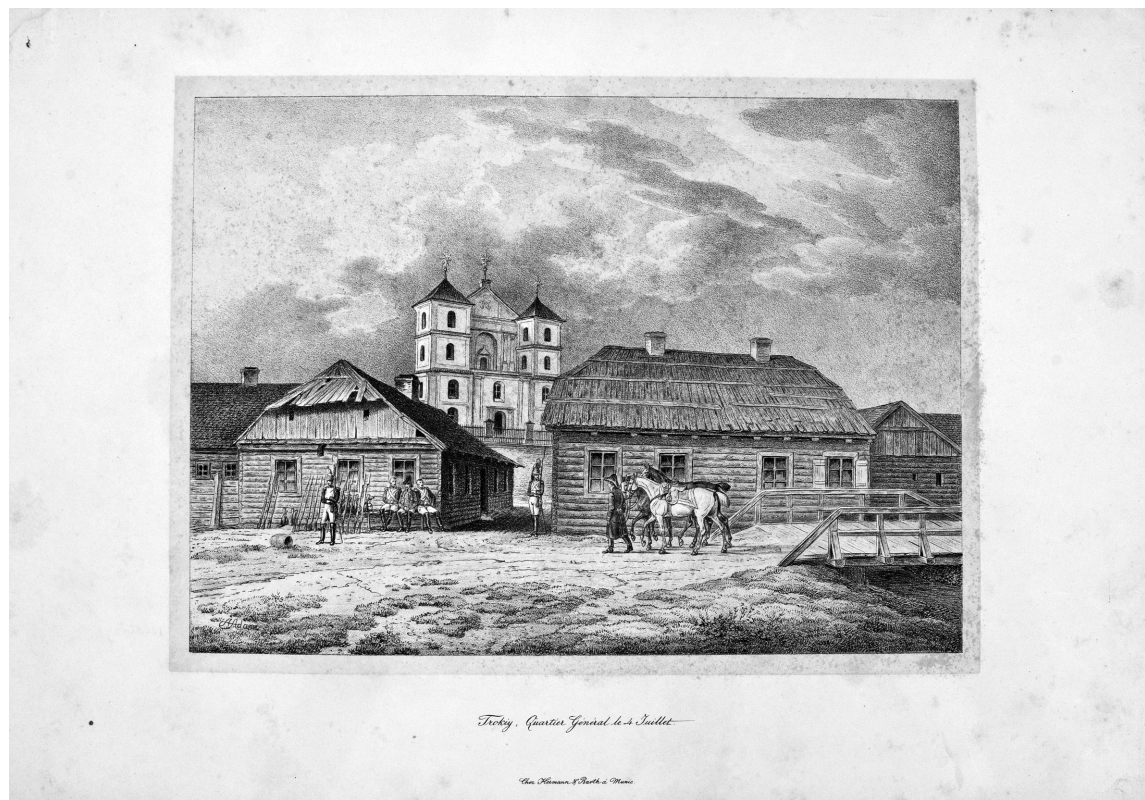

Рис. 2. Адам А. В Нових Троках 4 липня 1812 р. Літографія. Вид-во Германа і Барта. Німеччина, Мюнхен, 1827–1833 рр.

Зображені головні квартири знаходились в містечках Зенсбург (Східна Прусія) (ГРЛ–4863), Кальварія (Велике Герцогство Варшавське), Крони (ГРЛ–4643) та Нові Троки (обидва – Віленська губернія). Адам детально зображував місцевість, визначні пам'ятки. Наприклад, на літографії «В Нових Троках 4 липня 1812 р.» (ГРЛ–4644) (рис. 2) поруч з головною квартирою (біля якої на караулі – італійські гвардійські драгуни) зображений костел Явлення Пресвятої Діви Марії, [4, 18]. Учасник тих подій – офіцер італійської королівської гвардії Ц. Лож'є, згадує про місцевість, де їм довелося зупинитися: «После четырех часов трудного перехода... мы прибыли в Новые Троки. Это местечко расположено на красивом холме, подножие которого омывается озером... На маленьком острове посреди озера высятся развалины старой крепости или замка, которые с одной стороны освещены солнцем, с другой – отражаются в озере, что представляет красивое зрелище. На вершине горы стоит великолепный монастырь, из которого можно вдали различить город Вильну. В местечке три церкви, униатский монастырь, небольшой упраздненный форт и около 360 домов» [4, 18–19].

Наступна літографія «Марш дивізії Піно, 16 липня 1812 р.» (ГРЛ–4868) (рис. 3) дає уявлення про виснажливий для солдатів марш, які, проте, не втрачають патріотичний дух. Мова йде про 15-у (Італійську) дивізію, якою під час походу в Росію в 1812 р. командував Д. Піно (1760–1826) – граф, італійський і французький генерал, австрійський фельдмаршал-лейтенант [9]. З початком нової кампанії це з'єднання цілі дні проводило на марші. Одним з найважчих періодів для дивізії стало 8–15 липня, коли відбувались безкінечні марш-маневри корпусів. Літня спека швидко втомлювала солдат. Провідник дивізіону заблукав і солдатам довелося довго блукати в лісах без води і житла. [3, 41–42]. Марші на початку революційних війн були тяжким

тягарем для армії. Денний марш становив 30–40 км. Піхота отримувала на марші житло і хлібний раціон. Серед умов була й така: «Командующие должны наиболее заботиться о том, чтобы избегать марша войск по зерновым полям, виноградникам, около населенных пунктов, где бы они могли причинить ущерб, который придется возмещать владельцу, и что будет иметь последствия» [3, 42].

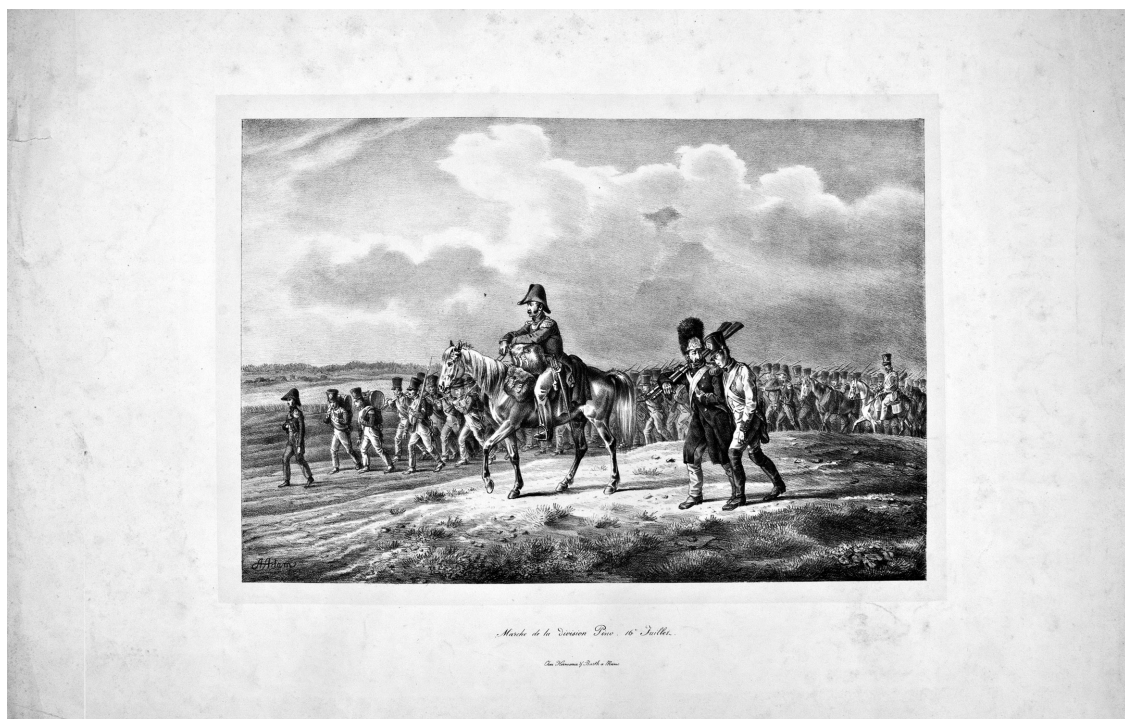

Рис. 3. Адам А. Марш дивізії Піно, 16 липня 1812 р. Літографія. Вид-во Германа і Барта. Німеччина, Мюнхен, 1827–1833 рр.

Рис. 4. Адам А. Бівак художника 16 серпня. Літографія. Вид-во Германа і Барта. Німеччина, Мюнхен, 1827–1833 рр.

На літографії «Бівак художника 16 серпня» (ГРЛ–4879) (рис. 4) А. Адам зобразив себе на тлі солом'яного намету з аркушами та олівцем. Праворуч – його колега, який доглядає двох коней. На другому плані ліворуч смугастий намет, ймовірно, Є. Богарне, біля якого стоїть караул. Праворуч – ще один намет, біля якого відпочивають солдати і пасуться коні. Як бачимо, умови у Адама були аскетичні, проте він стійко переносив тяготи походу.

А. Адам був свідком відомих битв 1812 р. В колекції музею представлені літографії, що зображують битви під Бешенковичами 25 липня 1812 р., Островно 25 та 26 липня (ГРЛ– 3701/20, ГРЛ–3701/44а, ГРЛ–3701/51), Вітебськом 27 липня (ГРЛ–3701/54) та в Бородіно 5 вересня.

Літографія «Під Бешенковичами 25 липня» (ГРЛ–4640) (рис. 5) показує як полем пересувається кіннота, ліворуч – воєначальники верхи на конях спілкуються між собою. Живописний оригінал, з якого зроблена літографія, з деякими відмінностями включено до каталогу виставки «Російський альбом Альбрехта Адама», що проходила в Державному Ермітажі (Санкт-Петербург) у 1990 р. Перша відмінність – назва: «Прибуття італійського корпусу під Островно 25 липня 1812 р.». Пояснювальний текст в каталозі свідчить, що ліворуч зображені Є. Богарне зі свитою і конвоем італійських гвардійських драгунів, який віддає розпорядження командирі кінних егерів, стрій яких – правіше групи Богарне [4, 22, п. 37]. На літографованому аркуші на першому плані з'являється вбитий солдат поруч з конем, відсутній на живописному оригіналі. Чому художник змінив назву, невідомо. Можливо, це сталося тому, що 25–27 липня 1812 р. під Вітебськом відбувались ар'єргардні бої. І Бешенковичі, і Островно знаходились на шляху до Вітебська. Оскільки літографії були видані пізніше, припускаємо, що художник переплутав події або узагальнив ці два місця подій і одне зображення наклав на інше. Можливо, помилку зробили у мюнхенському видавництві Германа і Барта, де літографії друкувались без хронологічної послідовності.

Рис. 5. Адам А. Під Бешенковичами 25 липня. Літографія. Вид-во Германа і Барта. Німеччина, Мюнхен, 1827–1833 рр.

Літографія пером «Група російських військовополонених 23 липня» (ГРЛ–3701/11) (рис. 6) виконана за живописним оригіналом майже без змін. Ми бачимо, як польські улани конвоюють російських полонених. Слід зауважити, що тема російських військовополонених війни 1812 р. вивчена не так повно на відміну від теми полонених Великої армії Наполеона Так само, не знайдено багато їх зображень виконаних очевидцями [2, 187]. На літографії, на відміну від

живописного оригіналу, ліворуч і праворуч додано кілька фігур польських уланів, які ведуть полонених росіян. Відмінності полягають і в розташуванні деяких фігур. З пояснювального тексту Адама стає відомо, що «...во время боя под Островно было захвачено много пушек, ящиков с боеприпасами и пленных, большинство из которых – драгуны и казаки императорской армии. ...На этом рисунке изображена колонна русских военнопленных, которых польские уланы ведут по дороге из Островно в Бешенковичи» [2, 191].

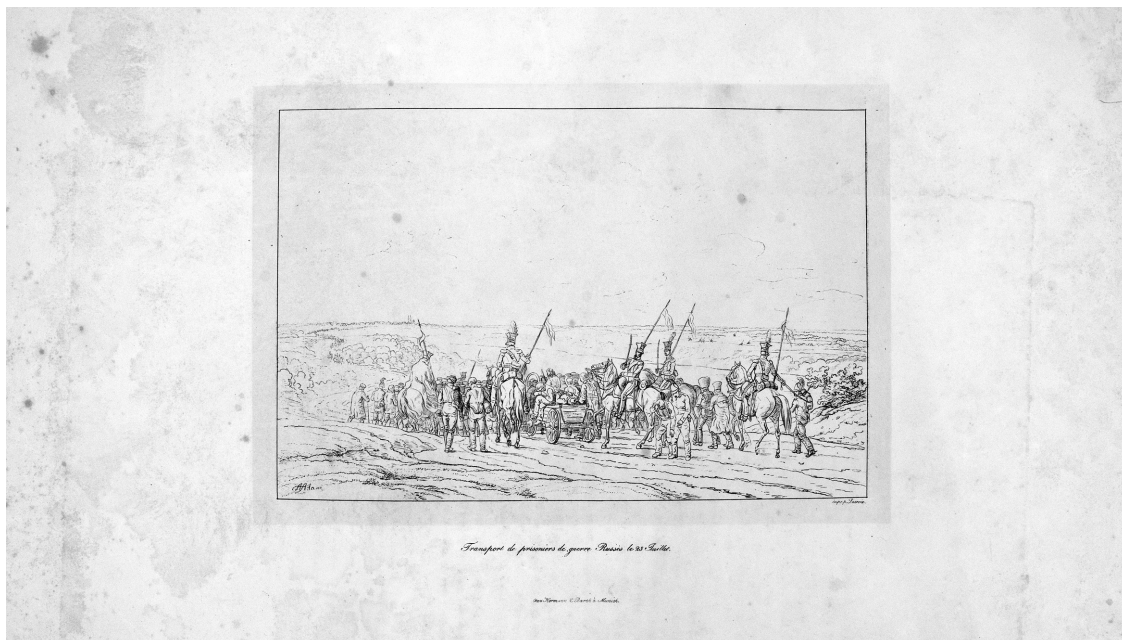

Рис. 6. Адам А. Група російських військовополонених 23 липня. Літографія. Вид-во Германа і Барта. Німеччина, Мюнхен, 1827–1833 рр.

Дві наступні літографії зображують події напередодні Бородінської битви 5 вересня 1812 р. На одному аркуші «Вранці 5 вересня перед Москвою» (ГРЛ–3701/27) (рис. 7) в центрі зображений Є. Богарне, на другому «Бородінська битва під Москвою ввечері 5 вересня» (ГРЛ–3701/71) – Наполеон. Як відомо, в цей день відбувалась битва за Шевардинський редут [10].

Окремо автор виділяє літографію на тему мародерства «Мародери навколо Москви» (ГРЛ–3701/30а) (рис. 8). Ми бачимо в центрі двох військових наполеонівської армії верхи на конях: праворуч та ліворуч два драгуни. На другому плані – критий запряжений візок, до якого ззаду прив'язана коза, зверху сидить домашня птиця. Судячи з об'єму візка, він переповнений награбованим. Мародерство було звичним явищем у війну 1812 р. Французи згадували, що перші рейди за провіантом та фуражем почались у Пруссії та Герцогстві Варшавському. Найбільш масові операції по вилученню у населення всього необхідного почались перед переправою через р. Німан. Командири Великої армії отримали наказ запастися фуражем і провіантом на три тижні і спеціальні команди з офіцерами на чолі безжалісно грабували місцевих жителів. Разом з їстівними припасами вивозилось багато цінних речей. Для забезпечення фуражем кавалерійські команди зрізали ще зелене жито з полів. Для доправлення в полки зібраного у місцевих мешканців вилучались вози та тяглова худоба. Один з учасників цієї операції, полковий лікар фон Роос, згадує: «Этот приказ, столь быстро выполненный, до такой степени начисто ободрал жителей той местности, что они, наверное, со всей силой почувствовали войну еще до ее начала» [8].

Не зважаючи на те, що НМІУ не має в своїй колекції оригінальних рисунків А. Адама, літографії, зроблені за цими рисунками заслуговують на увагу дослідників історії та мистецтва.

Le matin du 5 Septembre près de la Moskova.

Des Hommes et Chevaux à Paris.

Рис. 7. Адам А. Вранці 5 вересня перед Москвою. Літографія. Вид-во Германа і Барта. Німеччина, Мюнхен, 1827–1833 рр.

Marcheurs aux environs de Moscou.

Des Hommes et Chevaux à Paris.

Рис. 8. Адам А. Мародери навколо Москви. Літографія. Вид-во Германа і Барта. Німеччина, Мюнхен, 1827–1833 рр.

Однофамілець А. Адама – Ж.-В. Адам³ – представлений у музейному зібранні серіями літографованих аркушів, сюжети яких можна віднести до періоду наполеонівських війн. Ці літографії дають змогу вивчати побут, військові типи і типажі. Деякі зображення виконані з гумором. На жаль, нам не вдалося з точністю встановити назву серії та рік її видання. Відповідно до інформації з Інтернет-ресурсів, можна приблизно датувати цю серію 1840-ми рр. Згідно олівцевих позначок на звороті деяких аркушів (ГРЛ-1113 «ЦІМ 302 іст. іл.»; ГРЛ-1111 «ЦІМ 303 іст. іл.»; ГРЛ-1112 «ЦІМ 310 іст. іл.»), можна припустити, що вони у 1935–1938 рр. знаходились в колекції Центрального історичного музею, коли Музей України став його філією.

З невизначеної серії літографій походять 6 аркушів: «Армійські костюми періоду Республіки», «Воєнні костюми періоду Імперії», «Пам'ять про кампанію», «Пам'ять про гарнізон»,

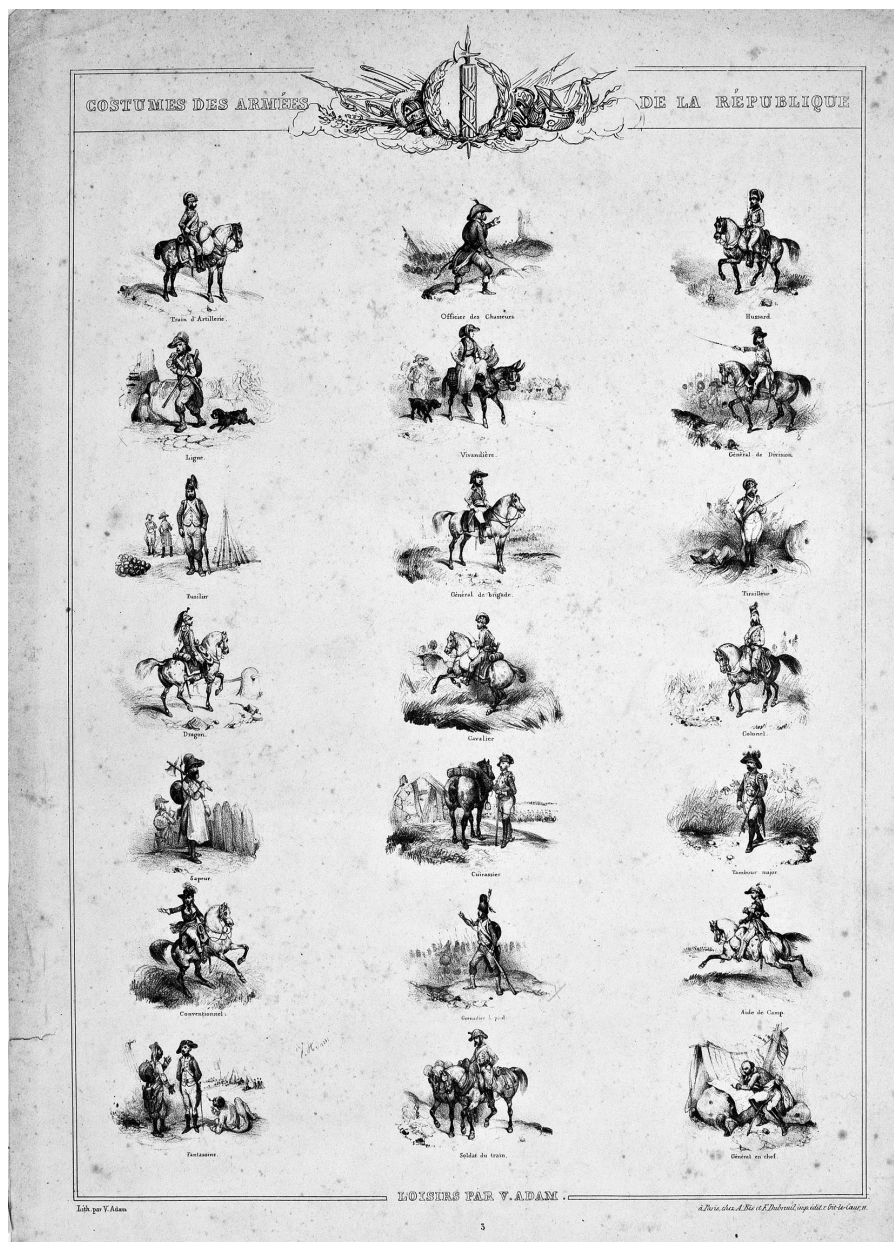

Рис. 9. Адам Ж.-В. Армійські костюми періоду Республіки. Літографія. Франція, 1840-і рр.

³ Жан Віктор Вінсент Адам (1801–1867) – французький літограф і живописець. Син відомого гравірувальника на міді, він звернув на себе увагу картиною «Ермінія, яка доглядає пораненого Танкреда», виставленою в 1819 р. Адам обирав сюжети з французької історії, переважно з життя Генріха IV, сцени з революції і Наполеонівських походів, які він зображував до 1838 р. Крайці з них знаходяться у Версальській галереї. Подальша його діяльність обмежувалась літографією. Помер Ж.-В. Адам 1 січня 1867 р. у Вірофле, біля Парижу [5, 69].

«Нещасні випадки під час верхової їзди», «Нещасні випадки з транспортом». На кожному аркуші – 9–21 чорно-білі зображення, кожне з яких має назву французькою мовою.

«Армійські костюми періоду Республіки» (ГРЛ–158) (рис. 9) представляють військових в уніформі Першої французької Республіки (1792–1804). На аркуші «Воєнні костюми періоду Імперії» (ГРЛ–388) представлені військові костюми Франції 1804–1814 рр. Наступні два аркуші «Пам'ять про кампанію» (ГРЛ–428) та «Пам'ять про гарнізон» (ГРЛ–1113) показують побут військових під час війни та перебування в одному з гарнізонів. Ми бачимо, як французькі військові переносили важкі побутові умови, зокрема «14-градусний холод» та «36-градусну спеку», як свідчать назви сюжетів. Сюжети з аркуша «Пам'ять про гарнізон» (рис. 10) представляють кілька окремих «історій», що починаються з «підкорення» місцевою жіночкою гарнізонного офіцера. Інші сюжети представляють розваги військових: гра в карти, вечерея у шинкарки, прогулянка з дамами, сутички і дуелі. Останній сюжет «Зміна гарнізону» показує прощання військового з невтішною жіночкою.

Рис. 10. Адам Ж.-В. Пам'ять про гарнізон. Літографія. Франція, 1840-ті рр.

Retour de la promenade.

Рис. 11. Адам Ж.-В. «Повернення з прогулянки» з аркуша «Нещасні випадки у верховій їзді». Літографія. Франція, 1840-і рр.

Наступні дві літографії «Нещасні випадки під час верхової їзди» (ГРЛ-1111) та «Нещасні випадки із транспортом» (ГРЛ-1112) представляють трагічні сцени, але авторські назви під сюжетами надають їм гумористичного забарвлення. Так сюжет «Повернення з прогулянки» з аркуша «Нещасні випадки під час верхової їзди» зображує вершника, що хотів проїхати на коні під аркою і зачепився головою (рис. 11). У сюжеті «Вдало прибули» з аркуша «Нещасні випадки із транспортом» диліжанс проїжджає під аркою будинку, а два чоловіки, що сидять на даху диліжанса, майже врізаються в стіну над аркою (рис. 12).

Однією з яскравих робіт Ж.-В. Адама в колекції музею є ілюмінована аквареллю літографія з зображенням офіцера гусарського полку (ГРЛ-2912) (рис. 13), що, гадаю, походить з альбому «Уніформи Російської армії, а також воєнний костюм Грузинів, Башкирів, Киргизів, Донських козаків, Ногайців, Осетинів, Козаків Чорноморського полку, Абхазів, Черкесів, Імеретинців, Туркменів, Інжетинців, Лезгинів, Калмиків, Сибірських Татар». Альбом видали у Парижі видавництво Лемерсьє, Бенард і К° у 1850 р. [6]. Завдяки реконструкторам Київського клубу військово-історичної антропології Анатолію Солояну, Євгену Бондаренку та Юрію Доценку вдалося встановити, що зображений є офіцером Київського гусарського полку, створеного після війни 1812 р., приблизно в 1825 р. Про саму літографію можна сказати, що вона виконана з величезною майстерністю, виписана кожна деталь військового костюму, передано образ бойового офіцера, дуже вдало виконаний кінь.

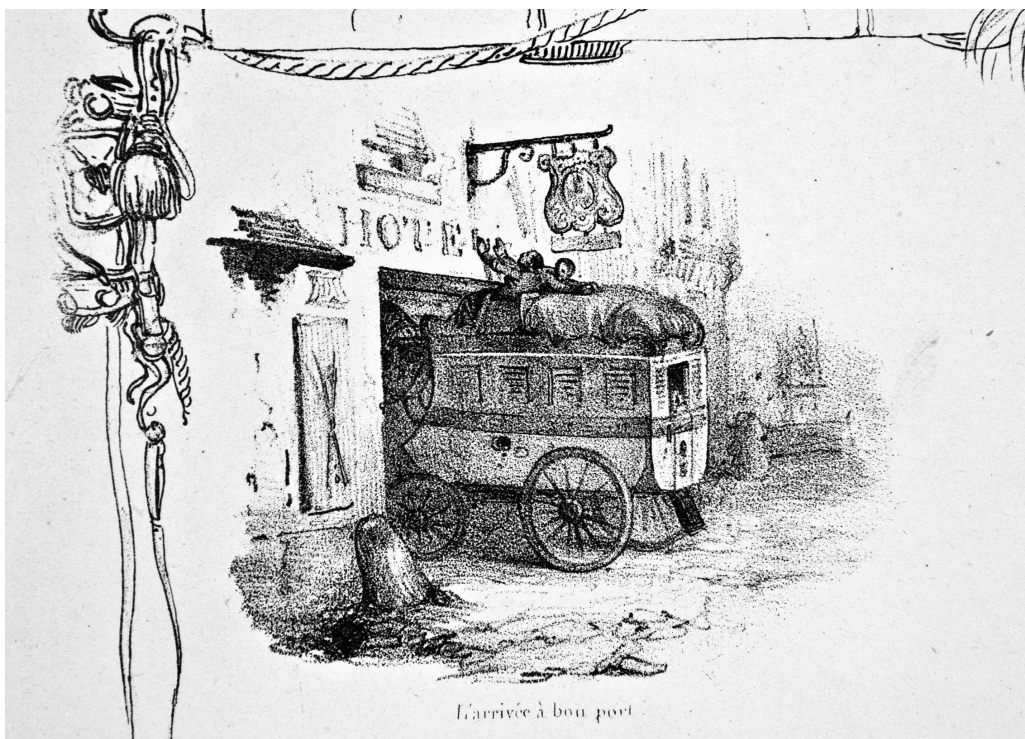

Рис. 12. Адам Ж.-В. «Вдало прибули» з аркуша «Нещасні випадки з транспортом». Літографія. Франція, 1840-і рр.

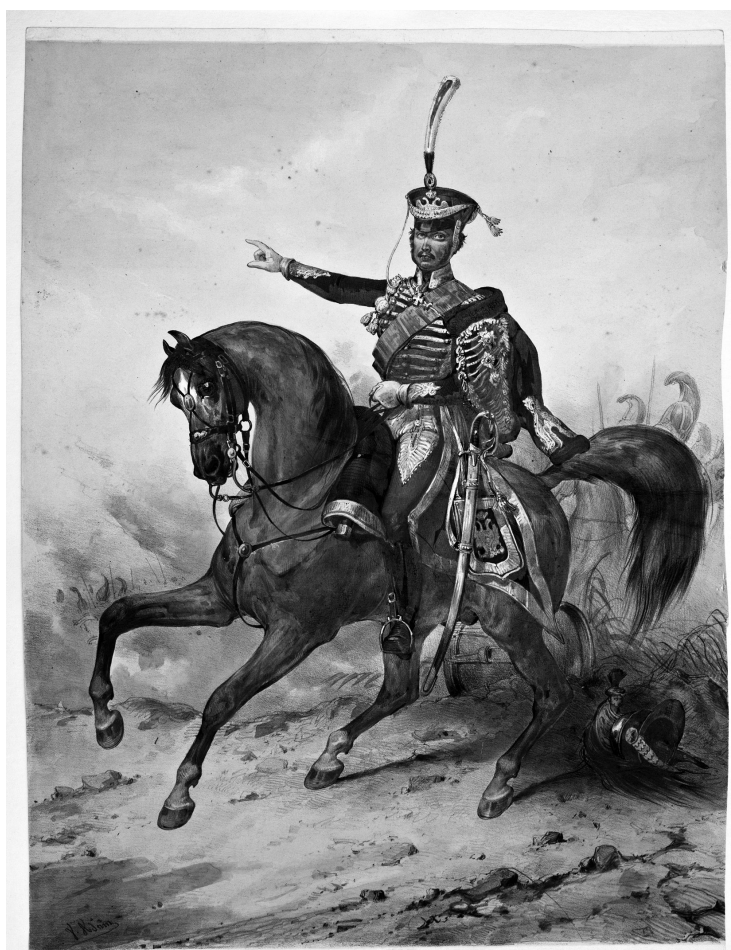

Рис. 13. Адам Ж.-В. [Офіцер гусарського полку]. Кольорова літографія. Вид-во Лемерсьє, Бенард і К°, Франція, 1850-і рр.

Розглянуті літографії Альбрехта та Жана-Віктора Адамів є інформативними, дають уявлення про військові події XIX ст., уніформу тих часів, а також яскраво ілюструють побут військових. Завдяки літографіям А. Адама можна реконструювати події Вітчизняної війни 1812 р. Вся колекція є цінним історичним джерелом та вагомим надбанням фондової колекції образотворчого мистецтва НМІУ.

Джерела та література

1. *Асвариш Б.* Русский поход Альбрехта Адама // **Русское искусство**, № II. Москва, 2012.
2. *Букреева Е., Назарян Е.* Изображения военнопленных российской армии в произведениях печатной графики из собрания Государственного Исторического музея // **Отечественная война 1812 года. Источники. Памятники. Проблемы: Мат. Международной науч. конф., 2-4 сентября 2013 г.** Бородино, 2014.
3. *Горшков Д.* Анализ литографии А. Адама «Марш дивизии Пино, 16 июля 1812 г.» // **Воин.** Приложение № 1. Наполеоновские войны. Самара, 2004.
4. **Русский альбом Альбрехта Адама: каталог выставки /** Государственный Орден Ленина Эрмитаж. Ленинград, 1990.
5. **Allgemeines Lexikon der bildenden Kunstler von der antike bis zur gegenwart begrundet von Ulrich Thieme und Felix Becker.** Т. I. Leipzig, 1907.
6. Архив аукциона №17(61). Лот 106. [Адам Виктор. Униформы Русской армии, а так же военный костюм Грузин, Башкиров, Киргизов, Донских казаков, Ногайцев, Осетин, Казаков Черноморского полка, Абхазов, Черкесов, Имеретинцев, Туркмен, Ингетинцев, Лезгин, Калмыков, Сибирских Татар. Париж, Lemercier, Benard et Co, 1850] [Электронный ресурс]. – **Аукционный дом «Кабинетъ».** – Режим доступа: <http://www.kabinet-auktion.com/auction/books17/106/> – Назва з екрану.
7. *Гокон О.* Корреспонденты в Российско-Турецкой войне 1877–1878 гг. на Балканском полуострове [Электронный ресурс]. **Россия в красках.** – Режим доступа: http://ricolor.org/history/voen/bitv/xix/20_01_2011/ – Назва з екрану.
8. Мародерство Великой армии [Электронный ресурс]. **Спецпроект православного журнала «Нескучный сад».** – Режим доступа: <http://1812.nsad.ru/6> – Назва з екрану.
9. **Пино Доменико** [Электронный ресурс]. Википедия. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Пино,_Доменико – Назва з екрану.
10. **Шевардино** [Электронный ресурс]. Википедия. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Шевардино> – Назва з екрану.